

Araştırma Makalesi/Research Article
DOI: 10.53711/balkanistik.1050166
Balkanistik Dil ve Edebiyat Dergisi, 2022; 4(1): 46-64
Journal of Balkanistic Language and Literature, 2022; 4(1): 46-64

BULGAR TÜRKOLOG DİMİTİR GACANOV VE MAKEDONYA MÜSLÜMANLARIYLA İLGİLİ HAZIRLADIĞI RAPORU (1916)

Hüseyin MEVSİM*

ÖZ: Bulgaristan'da Türkoloji'nin bilimsel ve akademik temellerini atan Dimitir Gacanov Gümölcine'de dünyaya geliyor (1874), ilköğretimini burada Rum mekteplerinde tamamladıktan sonra Edirne Türk Lisesi'nden mezun oluyor (1892). Yükseköğrenimi Sofya Üniversitesi'nde Slav Filolojisi bölümünde görüyor (1899). Lisede iki yıl Bulgarca ve Fransızca dersleri verdikten sonra Dışişleri ve Dinişleri Bakanlığı'na Türkçe ve Yunanca tercüman olarak tayin ediliyor (1903). Bu arada Sofya'daki Milli Kütüphanede bulunan önemli Osmanlıca kaynak eserleri ve evrakı tercüme ediyor. 1909'un başından itibaren üniversitede önce ders karşılığı ücretli, ertesi yıldan itibaren de kadrolu Türkçe hocasına başlıyor; 1912'de kurulan Askerî Akademide de talebelere ve personele Türkçe dersleri veriyor. Bulgaristan'da Türk ağızlarını bilimsel ölçütler uygulanarak araştırarak ilk dilbilimci oluyor. Birinci Balkan Savaşı başlayınca cephe arkasında faaliyetlerde bulunmak üzere görevlendiriliyor. Birinci Dünya Savaşı'nın bütün yıkıcılığıyla ve yıkıcılığıyla sürdüğü 1916'da, Makedonya Müslümanlarıyla ilgili Bulgar Genelkurmayı için hazırladığı rapor önemli bir kaynak belge niteliği taşıyor. İşbu çalışmada, Bulgarların Balkan Savaşları sırasında cephe arkasında sürdürdükleri bazı bilimsel faaliyetleri, Türkolog Dimitir Gacanov'un hayatı, çalışmaları ve Makedonya Müslümanlarıyla ilgili hazırladığı rapor üzerinde durulmaktadır.

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Slav Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Bulgar Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, e-posta: hmevsim@ankara.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5929-7943

Geliş Tarihi (Received): 29.12.2021

Kabul Tarihi (Accepted): 26.04.2022

Anahtar Kelimeler: Bulgaristan, Türkoloji, Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı, Makedonya Müslümanları, Dimitir Gacanov.

BULGARIAN TURKOLOGIST DIMITAR GACANOV AND HIS REPORT ON MUSLIMS OF MACEDONIA (1916)

ABSTRACT: Dimitar Gacanov, who laid the scientific and academic foundations of Turkology in Bulgaria, was born in Komotini (1874). After completing his primary education there in Greek schools, he graduated from Edirne Turkish High School (1892). He got his higher education in the Department of Slavic Philology at Sofia University (1899). After teaching Bulgarian and French in high school for two years, he was appointed to the Ministry of Foreign Affairs and Religions as a translator in Turkish and Greek (1903). Meanwhile, he was translating important Ottoman source texts and documents in the National Library in Sofia. At the beginning of 1909, he started to work as a paid Turkish teacher at the university, and from the following year on a permanent basis; he also gave Turkish lessons to the students and personnel at the Military Academy, which was founded in 1912. He became the first linguist to research Turkish dialects in Bulgaria by applying scientific criteria. When the First Balkan War started, he was assigned to carry out activities behind the front. The report he prepared for the Bulgarian General Staff on Macedonian Muslims in 1916, when the First World War was raging and destructive, is an important source document. In this study, some scientific activities of the Bulgarians behind the front during the Balkan Wars and also Turkologist Dimitar Gacanov's life, works and the report on Macedonian Muslims are emphasized.

47

Keywords: Bulgaria, Turkology, Balkan Wars, First World War, Macedonian Muslims, Dimitar Gacanov.

Giriş: Balkan Savaşlarında Edinilen Tecrübe

Bulgarların Birinci Balkan Savaşı'na ne denli hazırlıklı ve motive oldukları, savaşın ilanı ile beraber arkeoloji, etnografya ve sanat tarihi alanında ülkenin önde gelen uzmanlarının Trakya ve Makedonya topraklarına gönderilmesinden de anlaşılıyor. Genelde Millî Eğitim Bakanlığı kanalıyla yapılan bu görevlendirmelerde, cephe gerisinde gerekli bilimsel araştırmalarda ve incelemelerde bulunulması hedefleniyor. Söz gelimi, Bulgar Çarlığı Millî Eğitim Bakanlığının 17 Ekim 1912 tarih ve 3132 sayılı kararıyla Milli Arkeoloji Müzesi Müdürü Dr. Bogdan Filov (1883-

1945), aynı kurumdan Rafael Popov (1876-1940) ve Dimitir Papazov, “arkeoloji ve etnografya açısından eski eserleri araştırmak, tasnif etmek ve derlemek” amacıyla yolluklu-yevmiyeli Makedonya’da ve Trakya’da; Sofya Üniversitesi öğretim üyelerinden Anastas İşirkov (1868-1937), Yordan İvanov (1872-1947) ve Lyubomir Miletıç (1865-1937) de Makedonya bölgesinde görevlendiriliyorlar (Filov, 2013: 21). Başarılı bir komedyacı olarak da tanınan Etnografya Müzesi derlemecilerinden Stefan L. Kostov (1879-1939) ve ünlü hikâye yazarı Elin Pelin (1877-1949) de Doğu Trakya’da görevlendirilen bilim ve sanat insanları arasında yer alıyorlar.

Cephe arkasında da olsa, genelde genç, hevesli ve mesleki kariyerinin başında bulunan bilim insanlarının hayati tehlike pahasına, soğuk sıcak, yağmur çamur veya bulaşıcı hastalık demeden, bazen gar ve metruk binalarda, bazen de açıkta geceleyerek bölgeyi neredeyse adım adım gezdikleri ve büyük bir adanmışlıkla kendilerine verilen görevi yerine getirdikleri görülüyor. Elbette ki adı geçen coğrafyaya düzenlenen bilimsel gezilerin amacı ve hedefi sadece eski eserlerin araştırılmasıyla ve derlenmesiyle sınırlı kalmıyor. Savaş; eski eserlerin ait olduğu yerden merkeze taşınarak yeni kurulan ve kurulacak olan Bulgar müzelerinin envanterini zenginleştirmek ve çeşitlendirmek için son derece uygun bir zemin ve ortam yaratıyor.

Söz gelimi, Dr. Bogdan Filov, dönemin Millî Eğitim Bakanı Dr. İvan Peev’e gönderdiği 13 Şubat 1913 tarih ve 9 sayılı raporda, “Makedonya gezimizde, camilerde bolca bulunan eski şark halılarıyla özel olarak ilgilendik; dileğimiz de, Etnografya Müzesi bünyesinde bu halılardan özel bir koleksiyon oluşturmak. Böyle bir koleksiyonun oluşturulması için şimdiki zaman gayet uygun, zira normal şartlarda benzer bir şey için çok büyük para harcanması gerekir ki, müze bu tür bir yükü kaldıramaz”, diye belirtiyor (Filov, 2013: 67).

Bunun yanı sıra, bilimsel gezilerde elde edilen bulguların savaştan sonra Bulgar diplomatların ve siyasilere gelecekte sınır belirlenmesi için

yapılacak uluslararası görüşmelerde kurulan masada anavatanın çıkarlarının savunmasında elini güçlendireceği bilinciyle hareket ediliyor (Filov, 2013: 16). Bulgar bilim ve sanat insanları bu görevlendirmeyi alan çalışması ve pratik yapmak için bulunmaz fırsat sayarak tuttıkları günlüklerde ve üst makamlara sundukları raporlarda gözlemlerini ve tespitlerini ayrıntıyla not etmekle yetinmiyor, ama bazı siyasi mülahazalarda da bulunuyorlar. Bütün bu gayretli çalışmaların sonucunda Birinci ve İkinci Balkan Savaşları döneminde Trakya'dan ve Makedonya'dan çok sayıda el yazması, sikke, halı, ikona, kılıç, sütun başlığı, tespih, kitabe, mezar taşı gibi taşınır eserlerin titiz bir organizasyonla Bulgaristan'a aktarıldığı görülüyor.¹

Öte yandan birçok eski eser bu sayede yağmalanmaktan, tahrip veya tamamen yok edilmekten kurtarılmış oluyor. Bazen eski eserlere doğrudan el konuyor veya sahibiyile pazarlık yapılıyor, sıkça gönüllülük ilkesinin devreye sokulduğu veya objenin satın alındığı anlaşılıyor (Filov, 2013: 51, 56; Mevsim, 2014: 53-62). Bunun yanı sıra, mühendis veya sanat okulu çıkışlı birçok ilgili ve meraklı Bulgar subayın da ele geçirilen topraklarda kendi inisiyatifiyle ve imkânlarıyla kazılar yaptırdıkları (Filov, 2013: 58, 91) ve böylelikle önemli arkeolojik buluntulara ulaştıkları görülüyor. Dolayısıyla, Birinci ve hemen arkasından patlak veren İkinci Balkan Savaşı sırasında, özellikle Bogdan Filov gibi bilim insanlarının cephe arkasında yürüttükleri özverili bilimsel faaliyetler sonucunda bu konuda bir tecrübe sahibi olunuyor.

Birinci Dünya Savaşı'nda Sürdürülen Uygulama

¹ Söz gelimi, Dr. Bogdan Filov Millî Eğitim Bakanına Selanik'ten gönderdiği 13 Şubat 1913 tarih ve 8 sayılı raporda, "*Şimdilik, Makedonya'da eski eserlerin toplanması çok başarılı gidiyor. Küçük nesnelere kendimizle alıyor, daha ağır olanları ise imza karşılığı, ilk fırsatta Sofya'ya gönderilmek üzere il veya ilçe idarelerine teslim ediyoruz*" diye belirtiyor (2013: 65).

İkinci Balkan Savaşı komşu devlet için büyük toprak kaybıyla sona eriyor, ülke âdeta hezimete uğruyor. Veliht prens Franz Ferdinand'ın Saraybosna'da Mlada Bosna örgütü üyesi Gavrilo Princip tarafından vurulması sonucunda Avusturya-Macaristan'ın Sırbistan'a savaş ilân etmesiyle patlak veren Birinci Dünya Savaşı'na Bulgar Çarlığı hemen dâhil olmuyor, bir yıl boyunca savaşın seyri ve güç dengesi dikkatle izleniyor, verilen vaatler değerlendiriliyor, zira oluşan her iki blok da Balkanlardaki stratejik konumundan dolayı ülkeyi yanına çekmek istemektedir. Tablonun biraz netlik kazanmasından ve keskin iç siyasi tartışmalardan sonra, özellikle Almanya'nın, İkinci Balkan Savaşı'nda kaybettiği toprakların iadesi vaadinde bulunması üzerine Bulgaristan, Üçlü İttifak'ın saflarına katılmaya karar veriyor. 23 Eylül 1915'te ilan edilen genel seferberliği, 14 Ekim'de komşu ülke Sırbistan'a savaş ilan edilmesi izliyor. Bulgar Çarlığı Birinci Dünya Savaşı'na Makedonya topraklarını ve bu topraklarda yaşayan Bulgarları devlet sınırları içine alma motivasyonu ile katılıyor, zira Makedonya, Bulgar anayurdunun ayrılmaz bir parçası olarak görülüyordu. Şöyle ki Sultan Abdülaziz'in fermanıyla (1870) Fener Rum Patrikliğinden bağımsızlığına kavuşarak ruhani özgürlüğünü kazanan ve aşamalı olarak 1878, 1885 ve 1908'de de Osmanlı İmparatorluğu'ndan koparak siyasi bağımsızlığını elde eden ülkenin önünde üçüncü ana hedefin hayata geçirilmesi kalıyordu: millî birleşmenin sağlanması. Bundan dolayıdır ki Makedonya'yla ilgili hangi tarafın vaadi daha ağır basıyor ve cazip geliyorsa, o bloka veya ittifaka katılma eğilimi ağırlık kazanıyordu.²

Ordunun kuzeyden süratle Moravya bölgesine (Pomoravie) ve güneyden de Makedonya diyarına girmesinden sonra Bulgar Devleti, *yeni kurtarılan topraklar* (novoosvobodeni zemi) diye de adlandırdığı bu coğrafyada kendi mülki ve idari yapısını yerleştirmeye çalışıyor. 1916'ya

² İkinci Dünya Savaşı'nda da bunun böyle olduğu görülecektir.

gelindiğinde, savaşın diğer cephelerinde de kaydedilen başarıların verdiği özgüvenle büyük hesaplar yapılmaya başlanıyor. Çok geçmeden, Balkan Savaşlarında edinilen engin birikim ve tecrübe göz önünde bulundurularak her iki bölgeye de tarih, etnografya, folklor, istatistik, sanat tarihi vs. alanlardan önde gelen Bulgar bilim insanlarının bilimsel gezilere gönderilmesi kararı alınıyor.

Hareket Ordusu Kurmayının öncülüğünde başlatılan ve yeni kurtarılan toprakların bilimsel bakımdan araştırılmasını kapsayan projede üç ana hedef belirleniyor. Birinci hedef yeni kurtarılan toprakların daha önemli ve etüt edilmemiş kısımlarının coğrafi açıdan incelenmesini kapsarken, ikinci hedef Bulgar, Arnavut, Yunan, Ulah ve Türk gibi unsurların ağızlarının ve etnografyasının incelenmesini, üçüncü hedef de yeni coğrafyanın iktisadi açıdan değerlendirmesini içeriyor. Belirtilen bilimsel görevler, o yıllarda ülkenin tek yüksek eğitim ve öğretim kurumu olan Sofya Üniversitesi'nden dokuz profesöre, bir bilim doktoruna, bir lektöre, bir istatistik müdürüne ve Millî Müze müdürü Dr. Bogdan Filov'a havale ediliyor. Hareket Ordusu Kurmayı, gerek yolculuk sırasında gerekse arazide araç temini, askeri koruma ve konaklama konusunda bilim insanlarına gerekli kolaylığın sağlanması için askeri mercilere talimat veriyor. Her katılımcıya harçlık mahiyetinde belirli miktar para tahsis edilmesi kararlaştırılıyor, ayrıca Bulgar Bilimler Akademisinden de toplamda iki bin levayı geçmeyecek şekilde maddi destek başvurusunda bulunulması tavsiye ediliyor (Petrov, 1993: 15-16).

Kurmay Başkanı Tümgeneral Konstantin Jostov imzalı 21 Haziran 1916 tarih ve 1815 sayılı sirküler mektupta, "aylar önce ordumuzun ele geçirdiği ve layıkıyla savunduğu yeni topraklar millî bilimimiz tarafından araştırılmamış; bu toprakların doğal zenginlikleri, burada yaşayan ve bizim için o denli kıymetli olan Bulgar ahalinin, keza Arnavut, Türk, Ulah ve Yunan gibi yabancı unsurların zengin tarihi geçmişinin kalıntıları yerinde

bilim insanlarımızca henüz etüt edilmemiştir” tespitinde bulunulduktan sonra, bilimsel araştırmalardan elde edilecek sonuçların “yeni topraklarda devlet düzenine doğru bir yön verilmesi ve gelecekteki uluslararası görüşmelerde vatan çıkarlarının sağlam şekilde savunulması için” fevkalade büyük önemine işaret ediliyor (Petrov, 1993: 17).

Hareket Ordusu Kurmayının mektubu üzerine, 1 Haziran ve 3 Temmuz 1916 tarihlerinde Sofya’da Savaş Bakanlığında (Ministerstvo na voynata) ilgili bilim insanlarının katılımıyla iki toplantı düzenleniyor. Birinci toplantıda Tümgeneral Konstantin Jostov yeni topraklarla ilgili derlenecek bilimsel verilerin bölgenin nispi değerinin ve nüfusunun tespitine yardımcı olacağına, mülki idarenin tesisinde işe yarayacağına, özellikle de Bulgar Devleti’ni uluslararası görüşmelere diplomatik açıdan hazırlıklı kılacağına inandığını belirtiyor. Ayrıca, “her parça toprağın değerini öğrenmiş olacağımızdan dolayı ne zaman, nerede ve neyi elden çıkaracağımızı bileceğiz” hususu vurgulanıyor (Petrov, 1993: 20). Geziye katılacak bilim insanlarının bazı teklifleri ve tavsiyeleriyle toplantı sona eriyor.

Kısa süre sonra düzenlenen ikinci toplantıda artık dağılımın yapıldığı ve izlenecek güzergâhla görevlerin belirlendiği görülüyor. 1) Ağızlar ve etnografya; 2) tarih, coğrafya ve arkeoloji; 3) sosyal hayat ve 4) iktisat ve jeoloji olmak üzere dört şube oluşturuluyor. Görevin tamamlanmasını takip eden 15 gün içinde ayrıntılı rapor hazırlanması ve sunulması zorunluluğu getiriliyor. Savaş Bakanlığı her katılımcı için seyahat belgesi düzenliyor; bunun yanı sıra her bilim insanına bölgenin haritası ve yol masrafları, fotoğraf çekimleri vs. için bin 500 leva harçlık ve refakatçi asker temin ediliyor (Petrov, 1993: 32). Bilim insanlarına bütün trenlerde birinci mevkide yolculuk etme hakkı sağlanırken seyahat belgesinde kişinin bilimsel ve istihbari görevle yolculuk ettiğinin, kendisine bütün kolaylığın sağlanması gerektiğinin altı çiziliyor.

Bulgar Türkolog Dimitır Gacanov'un Hayatı ve Faaliyetleri

Makedonya'da ağızlar ve etnografya şubesinde saha çalışmasıyla görevlendirilen bilim insanları ve akademisyenler arasına, Sofya Üniversitesi'nde Türkçe hocası (lektör) olduğu belirtilen Dimitır Gacanov da dâhil ediliyor. Öncelikle, Bulgar Türkoloğun hayatıyla ve faaliyetleriyle ilgili bilgilerin son derece kısıtlı olduğunun belirtilmesi gerekiyor. Gümülcine'de dünyaya geldiği (1874), burada Rum mekteplerinde tamamladığı ilköğretimden sonra Edirne Türk Lisesinden mezun olduğu (1892) biliniyor. Yükseköğrenimini İstanbul'da ziraat alanında yapıyor (1895) (Yordanova, 2014: 566-573), büyük ihtimalle bu, Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi olmalı. Daha sonra Bulgaristan'a geçerek Sofya Üniversitesinde Slav Filolojisi bölümünden mezun oluyor (1899). Muallim olarak atandığı Sliven [İslimye] Kız Lisesinde iki yıl Bulgarca ve Fransızca dersleri veriyor (1901-1902). Muallimliği bıraktığı ertesi yıl Dışişleri ve Dinişleri Bakanlığına Türkçe ve Yunanca tercüman (I. derece dragoman) tayin ediliyor. 1908'in sonuna kadar bu görevini sürdürüyor; bu arada, Sofya'daki Millî Kütüphanede bulunan önemli Osmanlıca kaynak eserleri ve evrakı tercüme ediyor (Yenisoy, 2012: 6); söz gelimi, Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinin Bulgar topraklarını kapsayan kısımlarını Bulgar Bilimler Akademisinin yayın organı olan dergide yayınlıyor. 1909'un başından üniversitede önce ders karşılığı ücretli, ertesi yıldan itibaren de kadrolu Türkçe hocalığına başlıyor. Üniversitedeki göreviyle paralel olarak, 1912'de kurulan Askerî Akademide de talebelere ve personele Türkçe dersleri veriyor.

İkinci Meşrutiyet'in ilanının birinci yılı vesilesiyle Temmuz 1909'da İstanbul'da düzenlenen kutlama etkinliklerine Bulgaristan'dan da üniversite öğrencilerinden, subaylardan, iş insanlarından vs. oluşan büyük kabileler katılıyor. Bir hatırdan, Burgaz'dan vapurla gelen üniversiteli öğrencilerin kafilesinde Dimitır Gacanov'un da yer aldığı anlaşılıyor: "Üniversitede Türkçe hocalığı yapan Gacanov da bizimleydi. Kendisi protokol kısmında,

yani atılan nutukların ve yapılan selamlamaların tercümesinde devreye giriyordu.” (Konstantinov, 1997: 91)

Birkaç yabancı dile üstün seviyede hâkim olması, Viyana Kraliyet Bilimler Akademisinin Balkanlar Komisyonu üyeliğine seçilmesinde etkili oluyor ve Kuzeydoğu Bulgaristan’a Türk ağızlarını araştırmak üzere bilimsel geziye çıkıyor (1910). Türkçe ve Arapça bilmesi, ayrıca Slavist kimliği taşıması Dimitır Gacanov’u ayrıcalıklı kılıyor. Literatüre, Bulgaristan’da Türk ağızlarını bilimsel ölçütler uygulanarak araştıran ilk dilbilimci olarak geçiyor. Anılan saha araştırması Temmuz – Eylül 1910 ve Temmuz – Eylül 1911 olmak üzere iki aşamada yapılıyor (Yordanova, 2014: 566-573). Elde edilen sonuçlar Viyana Kraliyet Bilimler Akademisinin yayın organının iki sayısında bilim dünyasının dikkatine sunuluyor. Söz konusu yayınlarda adının önünde Dr. ibaresinin geçmesi, bu arada doktora tezi yazmış ve savunmuş olabileceği tahminini güçlendirse de bu hususla ilgili ayrıntıya ulaşılamıyor. Saha araştırması sırasında adı geçen coğrafyada Şumnu, Gerlova, Deliorman, Tuzluk, Pravadi, Rusçuk, Varna vs. civarında dolaşılan çok sayıdaki yerleşim yerinin ağız özellikleri tespit ediliyor.

Birinci Balkan Savaşı başlayınca Dimitır Gacanov’un cephe arkasında faaliyetlerde bulunmak üzere görevlendirildiği anlaşılıyor. Söz gelimi, Bogdan Filov’un günlüğünden 5 Kasım 1912’de Kırklareli’nde bulunduğu ve Türkolog kimliğiyle ve uzmanlığıyla Sultan Abdülaziz’in, Bulgarlara Aziz Spiridon Kilisesi’nin inşasına izin veren fermanını Bulgarcaya tercüme ettiği görülüyor (Filov, 2013: 31).³ 1915’te yeni Bulgar tarihiyle ilgili Türkçe kaynaklar (“Turski izvori za bǎlgarskata istoriya”) eserini yayınlıyor.

Birinci Dünya Savaşı sırasında, Hareket Ordusunun (İstihbarat Dairesi) 21 Haziran ve 6 Temmuz 1916 tarihli 1815 ve 1886/10 sayılı

³ Bogdan Filov adı geçen padişah fermanının Bulgarca tercümesini günlüğüne not ediyor.

mektupları bağlamında *yeni toprakların* araştırılmasına yönelik istihbari göreve tayin ediliyor.

İlk başta belirlenen güzergâha göre, Yukarı Cuma'dan hareketle Kumanova – Üsküp – Priştine – Prizren, oradan güneye Debre – Ohri ve doğuya Manastır ve Vardar vadisine doğru inilmesi planlanıyor. Ancak evdeki hesap çarşıya uymayınca, güzergâhı değiştirme gereği duyularak Sultaniye istikametinde yola çıkılıyor, zira bu kasaba yerli Pomakları, keza Maleşova civarında olanları da gözlemlemek ve araştırmak için uygun bir üs niteliği taşıyordur. Oradan Koçana'ya varılıyor, ardından Plaçkovitsa dağı Türkleri arasında birkaç gezi yapılıyor. Koçana'dan gittiği İştıp civarında kompakt Türk kitlelere rastlıyor; sonra Kiliseli, merkezli Ofçabolu Ovası ziyaret ediliyor. Oradan yine İştıp'e dönülerek Plaçkovitsa dağının güney eteklerindeki Yörükler görülüyor. Yörüklerin lehçe sınırını belirlemek adına daha sonra Radoviş civarına ve oradan da Usturumca civarına ve Usturumca'ya devam ediliyor; buradan Petriç civarı, Melnik civarı ve daha kuzeyde konumlu Pomaklar araştırılabilir. Usturumca'dan hareketle Zletova köyü üzerinden Dedeli ve Valandova'ya doğru, Valandova ve Doyuran Türklerini araştırmak amacıyla devam ediliyor. Türklerle Pomakları ayıran hattın bulunduğu Kavadar'dan Köprülü'ye ve oradan da Üsküp'e geçiliyor. Buradan başlayan Arnavut unsur doğu yönünde, Kumanova civarına kadar uzuyordur. Arnavut yayılımının doğu sınırını, keza Koçana ve Ofçabolu Ovası Türklerinin ağız sınırlarını tespit etmek için Kumanova'ya gidiliyor; buradan da Kratova civarı ve Eski Palanka civarı gözlemlenebiliyordur. Kumanova'dan yine Üsküp'e dönülüyor, buradan da Kalkandelen'e geçiliyor. Kalkandelen; Priştine ve Prizren Arnavutlarını ve Şar dağı Pomaklarını araştırmak için iyi bir odak oluşturuyordur. Oradan Gostivar'a ve Kırçova'ya iniliyor. Bu son noktadan batı yönü takip ediliyor ve Batı Makedonya'da Pomak meselesini ve daha güneyde, Kara Dirim vadisinde yerleşik Anadolu Müslümanlarının

etnografyasını başarıyla etüt etmek için Debre ziyaret ediliyor. Devamında güzergâh Struga – Ohri – Resne – Manastır – Pirlepe – Gradsko hattını izliyor ve daha sonra Dimitır Gacanov Üsküp ve Niş üzerinden Sofya'ya dönüyor.

Ziyaret edilen kasabaların çoğu üs olarak kullanılıyor; bu kasabalardan yakın gözlemde bulunmak ve geniş köylü kitlelerini araştırmak üzere Müslüman köylerine gidiliyor. Bilimsel gezisi 12 Temmuz – 5 Eylül 1916 arası yaklaşık iki ay kadar süren Dimitır Gacanov, o zamana kadar hazırlanan etnografya haritalarının Makedonya'daki gerçeğe örtüşmediğini tespit ediyor; o yüzden bu haritalara göre belirlenen ilk baştaki güzergâhı değiştirmek zorunda kalıyor.

İkinci Balkan Savaşı'ndan sonra millî birleşmenin sağlanacağı umuduyla girilen Birinci Dünya Savaşı da Bulgaristan için tam bir bozguna dönüşüyor. 29 Eylül 1918'de Selanik Mütarekesi'yle komşu devlet savaştan çıkıyor çıkmasına, ancak yaşanan yıkım ve umutların sönmesi daha sonraki yıllara da derin mührünü basıyor, siyasi istikrarsızlığın bir sonucu olarak ülkeyi sarsan kanlı isyanlar ve darbeler birbirini izliyor. Bu çalkantılı yıllarda Dimitır Gacanov kendini tamamen Sofya Üniversitesindeki Türkçe hocalığına adanmış olmalı ki o dönemde yeni bilimsel çalışmalarına ve yayınlarına rastlanmıyor. 1930'lu yıllara ait bir belgeden başkentte oturduğu adresin not edildiği görülüyor (Mitev ve Popnadelev, 2008: 28). 1935'e kadar 26 yıl boyunca üniversitedeki faaliyetlerini sürdüren ünlü Türkologun bu tarihten sonra izlerinin kaybolmasından dolayı ne zaman vefat ettiğine dair herhangi bir bilgiye ulaşılamıyor.

Türkolog Dimitır Gacanov'un Hazırladığı Rapor

Yaklaşık iki ay boyunca enine boyuna Makedonya topraklarını dolaşan Bulgar Türkolog Dimitır Gacanov hazırladığı "Myusyulmanskoto naselenie v novoosvobodenite zemi (Yeni Kurtarılan Topraklarda Müslüman Ahali)" başlıklı raporu Genelkurmay'a sunuyor. Kendisine tevdi

edilen görevin, “yeni topraklardaki Müslüman ahaliyi kültürel, lehçe ve etnografya açısından eski Bulgaristan’daki ve Anadolu’daki Türkler bağlamında incelemek” olduğunu belirtiyor. Bu topraklardaki çeşitli unsurların, öncelikle de Müslümanların sayısı hakkında doğru istatistiki verilerin toplanması gerektiğini anlıyor, zira “bu hususta idari makamların sunduğu verilerin doğruluk payı kuşku götürüyor.” (Gacanov, 1993: 231). Makedonya’daki nüfus hakkında çeşitli resmî verileri gözden geçirme ve Arnavutların Türk, Türklerin Arnavut, Pomakların Türk, hatta Ortodoks Arnavutların Bulgar olarak gösterildiklerini tespit etme imkânı buluyor. Dimitır Gacanov’a göre, sözü edilen karışıklık, nüfus istatistiklerini hazırlarken köy muhtarlarının dinî aidiyeti ölçüt almalarından kaynaklanıyordu. Makedonya’daki çeşitli Müslüman topluluklarının tam sayısı verilerek bu verilerin düzeltilmesi gerektiğine inanıyor. Bundan dolayı Genelkurmay’a sunulan ve onun verileriyle örtüşmeyen bütün istatistiklere itibar edilmemesi gerektiğini düşünüyor. Sözelimi, etnografya haritaları ve çok sayıdaki etnografya araştırmaları daha çok siyasi amaçla yapıldığından, Preşova ve Kumanova civarı halis Bulgar diyarları olarak gösteriliyordu. Oysa Bulgar Türkoloğa göre bu husus gerçekte örtüşmüyordu, zira bu iki nahiyede Arnavut unsurun baskın olduğu bariz şekilde görülüyordu. Bulgar devlet adamlarının iç siyaseti doğru inşa edebilmeleri için bu gerçeği bilmeleri gerekiyordu.

Balkan Müslümanlarının farklı kültüre ve toplumsal yapıya sahip olduğunu, keza siyasi beklentilerinin ve taleplerinin de farklı olduğunu bilmenin önemi vurgulanıyor:

“Gelecekte hem Sırp, hem Sırplaşan Bulgar vatandaşlarımız olacağını göz önünde bulundurarak hangi unsurun tehlikesiz olduğunu ve Bulgar davası için kullanabileceğini, hangi unsurun Bulgar devlet organizmasının düzgün gelişmesine engel olacağını bilmemiz gerekiyor ki yeni Büyük Bulgaristan için

güzel bir geleceği teminen bunlar için katı milliyetçi bir rejim uygulansın.”
(Gacanov, 1993: 232)⁴

Elde edilen bilimsel verilerin sınırların nihai belirlenmesi için ileride Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'yla yapılacak görüşmelerde işe yarayacağı, ayrıca iç siyaset hususunda da doğru yöntemin seçilmesinde faydalı olacağı düşünülüyor. Bundan dolayı saf bilimsel Türkolojik araştırmaların ve tespitlerin yanı sıra raporda tavsiyelere ve siyasi mülahazalara da yer veriliyor.

Raporun giriş niteliği taşıyan kısmında Dimitır Gacanov Müslümanlık ve Sünni ve Alevi Müslümanlıkla ilgili genel tarihi bilgiler sunuyor. Yazara göre, Hz. Muhammed'in döneminde birlik içinde yaşayan ve Sünni olan Müslümanlar arasında, peygamberin vefatından sonra, özellikle de damadı Ali'nin döneminde halife konusunda ciddi, hatta kanlı ihtilaflar baş gösteriyordu; bu ihtilafların sonucunda Ali'nin ve Muaviye'nin taraftarları arasında çıkan tarihî Kerbela Savaşı'ndan sonra Müslüman âleminde nihai bölünme yaşanıyordu. Müslümanlar iki gruba ayrılıyorlar: Tarik müştekim (veya gerçek Muhammed varisleri) ve tarikat veya dervişler, bunların çoğu Ali taraftarı, sahabe:

“Sünni Müslüman minaresi olan camiye veya minaresi olmayan mescide (mahalle camisi) gider ve orada namaz kılar. Tarikat mensubu ise cami yerine özel ibadet evlerinde (tekke, zaviye, dergâh) ibadet eder ve burada namaz kılma yerine zikir yapar. Bu zikirlerde derviş gözünü ve gönlünü Ali'nin hayali simasına odaklayarak saatlerce yüksek sesle 'Ya Allah!', 'Allah!', 'Allah hay!', 'Hu, hu, hu!' diye haykırır. Sünni Müslüman Ramazan'da oruç tutar, oysa dervişlerin çoğu oruç tutmaz, ama yılda dokuz gün su içmezler. Bu, Kerbela Savaşı'nda Ali'nin, kuşatma altındaki oğlu Hüseyin'in suyunun kesildiğinden ve dokuz upuzun gün susuz kaldığından dolayı yapılır. Su içilmemesi kanyak, raki, hatta şarap içilmesine engel olmuyor. Her ne kadar peygamber içkiyi

⁴ Makalede yer alan bütün alıntıların tercümesi tarafımdan yapılmıştır.

yasaklıyor olsa da, derviş için bu yasak mecburi sayılmıyor. Hatta son zamanda dervişler meyhaneler de açmışlar. Üsküp'te Vardar kenarındaki ana gazinoyu böyle bir derviş işletiyor; gazinoda her türlü alkollü içecek satılıyor.”
(Gacanov, 1993: 233-234)

Müslümanlıkla ilgili verilen bilgilerde, on iki ana mezhebin ve her mezhebin alt kollarıyla beraber toplamda 48 tarikatın varlığından söz ediliyor. Tarikatların adları sayılıyor, zira bunların Bulgar Devleti'ne yönelik tavrında farklılık gözleniyordur. Başlıca tarikatlar arasında Halfeti, Rufai, Kadiri, Saadi, Şazeli, Bektaşî, Mevlevî, Halvetî, Nakşî, Halidî, Dusukî, Sinanî sayılıyor. Bu tarikatların hepsine Bulgaristan'da ve yeni topraklarda rastlanmıyordur. Eski Bulgaristan'da, özellikle de Deliorman'da en pek Bektaşî, Nakşî, Kadiri, Şazeli ve Rufai tarikatları vardır. Söz gelimi, Akkadınlar (Dulovo) ve Silistre dolayları Kızılbaş adıyla bilinen Bektaşî tarikatına bağlıdır. Halis Bektaşî'ye Tutrakan'ın güneyinde Köse Abdi (Raynino) civarında rastlanıyordur. Nakşîliği benimseyen Batı Deliorman'da, Kemanlar (Kemaller/İsperih) civarındaki Demir Baba bunların ana tekkesidir.

Dimitır Gacanov'un raporu Birinci Dünya Savaşı sırasında Makedonya'da gelişen nüfus hareketlerinin ve demografik süreçlerin izlenmesi bakımından da değer taşıyor. Bulgarların idari taksimatına göre İştîp, Usturumca, Kavadar, Üsküp, Priştine, Prizren, Kalkandelen, Ohri, Manastır ve Kumanova sancaklarından oluşan bölgede neredeyse bütün yerleşimlerin nüfusu tablolar hâlinde sunuluyor. Söz gelimi, Usturumca sancağı hakkında şu bilgiler yer alıyor:

“Türk zamanında bu sancakta yoğun Türk kitleleri yaşıyormuş, ancak Balkan Savaşları sırasında çok sayıda Türk ve Pomak, Selanik üzerinden Türkiye'ye göç etmiş. Şimdi de bu sancak için doğru istatistikî veriler yok ve olamaz da, zira sürekli buraya Doyuran ve Poroy dolaylarından, keza Kukuş (Kılıkış) dolaylarından eski muhacirler de geliyor ve yerleşiyorlar; bu eski

muhacirlerden artık Usturumca'da ve köylerinde çok var. Sancağın diğer nahiyelerinde de durum böyle. Usturumca kasabasının büyük kısmı Yunan taarruzu sırasında yıkıldığından sadece 150 civarında Türk kalmış. Yeni muhacirlerin gelişiyile kasabadaki ve köylerdeki Bulgar nüfus sürekli artıyor." (Gacanov, 1993: 243-244)

Bulgar Türkolog, Makedonya'da konuşulan Türkçenin lehçeleri ve ağızları üzerine de bazı gözlemlerde bulunuyor:

"Burada konuşulan Türkçenin lehçelere ayrımı en iyi şekilde ünsüz önünde konumlu 'r' sesinin telaffuzu temelinde yapılabilir. (...) Buna göre, Türkçe iki ana lehçeye ayrılıyor; birinde anılan ünsüz başka ünsüz önündeki konumda telaffuz edilirken, diğerinde telaffuz edilmiyor, ama buna karşılık önünde bulunduğu ünlü uzuyor. Sözgelimi, lehçenin birinde 'Varna'ya vardım, arpayı kırka sattım' denirken, diğerinde aynı cümle "Vāna'ya vādim, āpayı kīka sattım" şeklinde söyleniyor. Görüldüğü gibi, çizilen hecelerde 'r' kaybolmuş, ancak öndeki ünlü uzuyor ve ben bunu ünlünün üstüne koyduğum (-) ile işaretliyorum. Bu ayrışma fonetik temelde. Bunun ardından her lehçe ağızlarına ayrılabilir. Türkçede bu ayırma genelde morfolojik temelde yapılıyor – şimdiki, şartlı ve gelecek zamanın nasıl çekimlendiğine, keza kipe de bakılıyor. En önemlisi, şimdiki zamanın çekimi. Sonra şimdiki zaman ve şartlı zaman ayrı ayrı mı veya her iki zaman için de sadece biri mi korunmuş diye bakılıyor. Bulgarcanın doğu ağızlarında ida (geliyorum) ve idvam (gelirim) hâlleri kullanılıyor. Bulgarcadaki şartlı zaman Türkçenin etkisiyle oluşmuş, oysa Makedonya'da Bulgarca Türkçeye etki etmiş; öyle ki Makedonya'daki bazı Türkçe ağızlarında aynı şartlı zaman hem şimdiki, hem şartlı zaman için kullanılıyor." (Gacanov, 1993: 274)

Raporun sonunda toprak meselesi üzerinde bazı siyasi mülahazalara yer veriliyor, Türklerin göç edip etmemesiyle ilgili düşünceler öne sürülüyor. Makedonya Türk'ü kitle hâlinde göç ederse, Bulgar'ın, işleyemeyeceği kadar çok toprağa sahip olacağından dolayı hazinenin bundan zararlı çıkacağı düşünülüyor. Her zaman sadık tebaa olan ve

düzenli olarak vergisini ödeyen Türk'ün eninde sonunda o topraklardan göç edeceğine inanılıyor, ne var ki bu göçün kitlesel değil, ama azar azar, hazine zarar görmeden ve siyasi karmaşaya meydan vermeden olması arzu ediliyor. Türk'ün, çalışkan ve üretken Bulgar'la gireceği iktisadi rekabete dayanamayacağı tahmin ediliyor.

Sonuç

Bulgaristan'da Türkoloji'nin bilimsel ve akademik temellerini atan Dimitır Gacanov'un Birinci Dünya Savaşı'nın bütün yıkıcılığıyla sürdüğü sırada, Makedonya Müslümanlarıyla ilgili Bulgar Genelkurmayı için hazırladığı rapor hiç kuşku yok ki önemli bir kaynak belge niteliği taşıyor. Her şeyden önce, Balkan Savaşları sonucunda o diyardan eli ayağı çektirilen Osmanlı İmparatorluğu'ndan sonra geride kalan Müslümanların acı mukadderatıyla ilgili değerli bir tanıklık teşkil ediyor. İkinci Balkan Savaşı'ndan (1913) sonraki birkaç yıllık ara dönemde Makedonya'daki Müslümanların buldukları ağır durumla ilgili bilim alanındaki boşluğun giderilmesine önemli katkı sağlıyor. Zira on sancak, 39 nahiye ve birkaç yüzden fazla köy yerleşiminde nüfusun hangi etnik (veya dinî) unsurdan oluştuğu ve sayısı bağlamında toplam 30 tabloya işlenen somut veriler⁵ de sunuluyor.

Bulgar bilim insanlarının, özellikle de İstatistik Genel Müdürlüğünde şube başkanı olan istatistikçi Stefan Dimitrov'un⁶ ve coğrafyacı Prof. Dr. Anastas İşirkov'un⁷ sundukları raporlarda, Makedonya'daki nüfus hareketliliğiyle ilgili sıkça "Birinci Balkan Savaşı'ndan önce..." veya "Türk

⁵ Ayrıntılı yerleşim ve nüfus tablosu sadece "nüfusu görece homojen" olarak değerlendirilen Priştine ve Prizren sancakları için verilmiyor.

⁶ Ayrıntılı bilgi için bk. Dimitrov, Stefan (1993), "Severozapadna Makedoniya", *Nauchna ekspeditsiya v Makedoniya i Pomoravieto, 1916 (săstavitel Petăr Petrov)*, 79-98.

⁷ Ayrıntılı bilgi için bk. İşirkov, Anastas (1993), "Pätuvane v Makedoniya i Pomoraviya", *Nauchna ekspeditsiya v Makedoniya i Pomoravieto, 1916 (săstavitel Petăr Petrov)*, 106-118.

zamanında...” gibi ifadelerin kullanıldığı ve 1912’den sonra demografik tablonun Müslüman nüfus aleyhine ne denli keskin şekilde değiştiği dikkatten kaçmıyor. Müslüman unsurun “Anadolu’ya kaçtığı” şeklindeki sıkça düşülen notlardan da can derdine düşen Türklerin, Müslüman Arnavutların ve Pomakların göç etmeye bile fırsatı olmadığı ortaya çıkıyor.

Dimitir Gacanov’un kişisel gözlemler eşliğinde o yıllarda Makedonya topraklarında faaliyet gösteren tarikatlarla, Müslüman topluluklarıyla ve özellikle de Türk ağızlarıyla ilgili aktardığı bilgiler rapora ayrıca değer katıyor. Elbette ki çalışmanın konusunu oluşturan raporun olduğu gibi diğer bilim insanlarının sunduğu raporların da savaş şartlarında, somut askerî ve istihbari görev çerçevesinde hazırlanmış oldukları gerçeği asla göz ardı edilmemeli. Bundan dolayı “Büyük Bulgaristan’ın temellerinin atıldığı” bilincinin tetiklediği yer yer kabarık tonda ve başta Bulgar milli çıkarı gözetilerek kaleme alınmış olmaları anlaşılır bir durum. Her şeye rağmen ünlü Bulgar Türkoloğun hadiseler ve süreçlere, bilim insanı olmasından mütevellit olabildiğince nesnel ve eleştirel yaklaşım⁸ sergilemeye çalıştığı gözden kaçmıyor. Rapor, Birinci Dünya Savaşı yıllarında Makedonya özelinde ve Balkanlar genelinde gelişen tarihî hadiselerin ve demografik süreçlerin daha iyi anlaşılmasına ve çözümlenmesine katkı sağlıyor.

Kaynakça

FİLOV, Bogdan (2013), *Balkan Savaşı Günlüğü*, Hüseyin Mevsim (Çev.), İstanbul: Timaş Yayınları.

⁸ Sözü edilen eleştirel yaklaşımın genelde bölgedeki Bulgar mülki ve askerî erkânın kayıtsızlığa varan uygulamalarına yönelik olduğu anlaşılıyor. Söz gelimi, Bogdan Filov 4 Eylül 1916 tarihi için günlüğüne şu notu düşüyor: “Üsküp. Öğleden önce il başkanlığına gittim. (...) Albay Morfov’u da görmek istedim, ancak makamına saat 11½ gibi geliyormuş, öğleden sonra da – saat 6’ya doğru. Savaş sırasında Makedonya bölgesinin bu şekilde yönetilmesi ne tuhaf! General Raço Petrov ise makamına hiç gitmiyor, yazışmalar evine götürülüyormuş. Bu arada, o da öğleden önce saat 11’e kadar uyuyormuş.” (2013: 132).

HÜSEYİN MEVSİM

GACANOV, Dimităr (1993), "Myusyulmanskoto naselenie v novoosvobodenite zemi" *Nauchna ekspeditsiya v Makedoniya i Pomoravieto, 1916*, Petăr Petrov (săstavitel), 231–282, Voennoizdatelski kompleks "Sv. Georgi Pobedonosets", Universitetsko izdatelstvo "Sv. Kliment Ohridski", Sofya.

KONSTANTİNOV, Konstantin (1997), Păt prez godinite, Otechestvo, Sofya.

MEVSİM, Hüseyin (2014), "Venelin Ganey'in Trakya'daki Eserlerle İlgili Raporu (1913)", *Trakya Üniversitesi Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 3 (1), 53-62.

İstoricheski fakultet (1888-2008), Almanah, Plamen Metev ve Todor Popnadelev (Ed.), Sofya, 2008.

SÜLEYMANOĞLU YENİSOY, Hayriye (2012), "Bulgaristan'da Türkoloji'nin Gelişmesine Hizmeti Geçen Türk Dünyası Aydınları", *Turan-Sam*, 4 (14), 5-10.

YORDANOVA, Milena (2014), "Dimităr G. Gadjanov, pərviyat dälkogodishen lektor po turski ezik v SU "Sv. Kliment Ohridski", *Chujdoezikovo obuchenie*, 566-573, Sofya.

EK 1 (Dimitır Gacanov'un Raporu Ekinde Verilen Nüfus Çizelgesi, 1916)

SANCAK	NAHIYE	BULGAR	POMAK	TÜRK	ARNAVUT			SIRP	SIRLAŞAN BULGAR	ULAH	YAHUDİ	ÇİNGENE	DİĞER	TOPLAM
					Müslim	Katolik	Ortodoks							
İŞTİP	İştıp	15.706	-	6.100	-	-	-	-	-	-	400	300	-	22.510
	Berova	8.773	2.021	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	10.794
	Sultaniye	8.426	3.631	-	-	-	-	-	-	-	-	232	-	12.289
	Kiliseli	12.340	-	3.250	-	-	-	-	-	-	-	-	-	15.590
	Koçana	16.526	-	6.201	-	-	-	-	-	-	-	759	-	23.486
USTURUMCA	Radoviş	9.083	-	6.834	-	-	-	-	-	-	-	335	139	16.391
	Usturumca	67.008	-	4.409	-	-	-	-	-	-	-	310	-	71.727
	YukarıCuma	41.680	160	172	-	-	-	-	-	520	-	-	-	42.532
	Nevrokop	60.126	9.058	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	69.184
	Mehomya	49.876	5.580	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	55.456
	Petriç	60.802	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	60.802
KAVADAR	Melnik	37.562	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	37.562
	Gevgeli	14.041	4.052	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	18.093
	Doyuran	8.189	-	6.211	-	-	-	-	-	-	-	-	-	14.400
	Negotin	2.115	6.015	4.099	-	-	-	-	-	-	-	-	-	12.229
KUMANOVA	Kavadar	15.231	6.279	2.403	-	-	-	-	-	-	-	187	-	24.100
	Kumanova	34.953	-	2.192	15.203	-	-	-	-	-	-	1.400	-	53.747
	Preşova	15.102	-	1.233	21.015	-	-	-	-	-	-	110	-	37.460
	Kratova	12.330	-	7.350	-	-	-	-	-	-	-	-	-	19.680
	Eski Palanka	37.160	-	500	-	-	-	-	-	-	-	-	-	37.660
ÜSKÜP	Köprülü	32.694	5.993	8.125	959	-	-	-	-	-	-	15	-	47.786
	Üsküp	36.835	4.763	14.481	25.165	-	-	-	-	-	-	-	4.100	85.344
	Kaçanitsa	-	-	-	8.294	-	-	-	-	-	-	-	-	8.294

BULGAR TÜRKÖLOG DİMİTİR GACANOV VE
MAKEDONYA MÜSLÜMANLARI İLGİLİ HAZIRLADIĞI RAPORU (1916)

PRİŞTİNE	Poduevo	-	-	-	24.973	-	-	362	-	-	-	-	-	25.335
	Gilyan	-	-	-	40.518	1.760	-	29.447	-	-	-	-	-	71.725
	Prıştine	-	-	-	40.646	2.420	-	12.993	-	-	-	-	-	56.387
	Ferizovo	-	-	-	22.545	144	-	8.149	-	-	-	2.081	-	32.919
PRİZREN	Prizren	-	9.000	2.000	13.707	5.300	-	8.040	-	300	-	-	-	38.707
	Suhoreç	-	3.000	-	6.060	-	-	5.030	-	-	-	-	-	14.090
	Orehova	-	-	-	19.874	-	-	15.036	-	-	-	-	-	34.910
KALKANDELEN	Kalkandelen	19.597	6.888	2.480	43.470	-	-	-	-	-	-	-	-	72.435
	Gostivar	8.059	499	2.557	19.790	-	-	-	4.130	-	-	-	-	35.035
	Galiş	9.632	5.860	-	3.103	-	1.327	-	-	-	-	-	-	19.922
	Brod	10.170	4.667	-	454	-	-	-	-	-	-	-	-	15.291
OHRI	Struga	12.674	3.563	2.117	12.939	-	-	-	-	1.671	-	-	-	32.964
	Ohri	16.376	-	2.666	737	-	-	-	-	-	-	714	-	20.493
	Debre	10.952	10.848	8.421	5.543	-	-	-	-	-	-	769	-	36.533
	Pogradets	-	339	-	11.560	-	2.707	-	-	-	-	205	-	14.811
MANASTIR	Kırçova	15.904	6.065	-	8.282	-	-	-	-	-	-	459	-	30.710
	Resne	16.915	4.406	-	513	-	-	-	-	1.070	-	382	-	23.186
	Manastır	17.821	-	21.945	1.300	-	-	-	-	4.000	-	-	-	85.066
	Kruşova	17.528	-	2.089	-	-	-	-	-	507	-	-	2.378 Rum	22.552
	Pirlepe	43.101	-	6.247	1.233	-	-	-	-	-	-	703	-	51.284